

**«ЕКОНОМІЧНА ВІЙНА»: СЕКВЕСТРУВАННЯ І КОНФІСКАЦІЯ МАЙНА ДЕРЖАВИ-СУПРОТИВНИКА У ХОДІ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ****“ECONOMIC WAR”: SEQUESTRATION AND CONFISCATION OF ENEMY-STATE’S PROPERTY DURING ARMED CONFLICT**

Спесівцев Д.С., к.ю.н.,  
старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін  
Волинський національний університет імені Лесі Українки

Стаття присвячена розгляду практики ведення економічної війни у ході світових збройних протистоянь, а також визначенню характеру тих заходів, які вживає Україна під час збройної агресії Росії проти неї. Автором визначаються основні риси трьох моделей відношення до майна супротивника в умовах війни, які сформувались за результатами Першої і Другої світової воєн, й отримують закріплення в ході комплексного регулювання, зокрема приватних відносин, положеннями національного законодавства у відповідний особливий період.

Формується висновок, що практика репарацій є певною мірою зручною, оскільки, як правило, дозволяє забезпечити відшкодування шкоди практично «одним махом», оскільки спрощує відповідну процедуру. Однак на тлі принципу державного імунітету вона пов'язується з певними недоліками, а тому у значній мірі програє приватноправовим механізмам відшкодування, які в умовах застосування секвестрування і конфіскації, можуть функціонувати досить ефективно. Зокрема, зосереджуючи увагу на загальному обсязі відшкодування, яке буде зроблено потім, тобто після перемоги у війні, практика репарацій: 1) віддаляє фізичних і юридичних осіб, потерпілих від агресії, від можливості отримання коштів безпосередньо від держави-агресора; 2) уповільнює розвиток оперативних цивільно-правових засобів захисту суб'єктивних цивільних прав таких осіб; 3) ставить можливість отримання цивільно-правового відшкодування у залежність від перемоги. Поразка у війні означала малоімовірність отримання відшкодування; 4) визначає необхідність структурного узгодження цивільно-правових механізмів захисту прав осіб, постраждалих від збройної агресії, з юридичними механізмами репараційних міждержавних відшкодувань

У зв'язку з цим у цьому плані цивільне право пропонує набагато оперативніші, ефективніші й гнучкіші юридичні механізми конфіскації майна країни-агресора і конвертації відповідних майнових благ у суспільних добробут вже в ході війни, ніж положення міжнародного права. Це ж визначає високу інструментальну цінність цивільного права не лише у мирний час, проте також і під час війни.

**Ключові слова:** війна, «спеціальна військова операція», відшкодування шкоди, репарації, економічна війна, Перша світова війна, Друга світова війна, секвестрування, конфіскація.

The article is devoted to consideration of the practice of economic wars during worldwide armed confrontations as well as to determination of the actions taken by Ukraine during Russia's armed aggression. The author outlines the main features of the three models of the attitude to the enemy's property during the war that had been formed according to the results of the WWI and WWII and getting fixation in aspect of complex regulation in particular private relations by legislative provisions during appropriate special period.

The author concludes that the practice of reparations is convenient because as a rule let to get compensation for caused damage in one fell swoop. Moreover it simplifies the procedure of compensation. But paying attention to the principle of state immunity appropriate approach has some disadvantages that make it less effective than private juridical mechanisms of compensation, especially taking into account probability to use sequestration and confiscation. In particular, paying considerable attention to the main amount of compensation that will be done in future after the victory in the war the practice of reparations: 1) distances the physical person and legal entities, that become injured during state's aggression, from possibility to get compensation directly from such aggressor state; 2) slow down the development of operative civil-law means of protection of subjective civil rights; 3) provides the dependence of getting the compensation with usage of civil-law means from victory in war. Defeat in the war means low possibility to get compensation; 4) determines the necessity of structural harmonization of civil-law mechanisms of protection of subjective civil rights of persons, injured of state's armed aggression with juridical mechanisms of reparative interstate compensations.

Thus civil law proposes much more operative, effective and flexible juridical mechanisms of confiscation of state-aggressor property and conversion of appropriate goods into public well-being from the beginning of the war than provisions of international law. This determines the high instrumental value of civil law not only in peaceful life but also during war.

**Key words:** war, "special military operation", compensation for damage, reparations, economic war, WWI, WWII, sequestration, confiscation.

**Постановка проблеми.** Термінологічне словосполучення «економічна війна» досить активно увійшло у понятійно-категоріальний апарат сучасної людини і сьогодні вживається як у професійній діяльності, так і у побуті. При цьому досить часто його використовують для позначення явищ, які не стосуються безпосереднього збройного протистояння.

Річ у тім, що сам термін «війна» в сучасних умовах почав активно вживатися у багатьох ситуаціях, у тому числі тих, що не пов'язані з безпосереднім збройним протистоянням між державами. Відповідно, це дещо «розмиває» межі між первісним розумінням війни, власне, як збройного протистояння, а також розумінням війни як протистояння в умовах миру.

Стосовно подвійного використання терміна «війна», тобто як категорії власне збройного протистояння і категорії мирного в сенсі можливого збройного протистояння стану, необхідно розуміти, що при телеологічному підході до розуміння війни як дій, що можуть спрямовуватись не лише на знищення супротивника, а й на ослаблення його позицій, наприклад, культурних чи економічних, війною можна назвати майже будь-яке протистояння у відповід-

ній галузі, наприклад, в бізнесі, в добуванні нафти, в культурі тощо. Тому в контексті розвитку цивільних відносин в умовах миру (відсутності збройного протистояння) термінологічне словосполучення «економічна війна» може вживатись у розумінні економічного протиборства, спрямованого, наприклад, на витіснення конкурента з певного ринку або його юридичного поглинання.

Однак, з початком міждержавного збройного протистояння термінологічне словосполучення «економічна війна» наповнюється іншим змістом. Адже війна як збройна боротьба не відірвана від інших сфер суспільного життя, зокрема економічної, культурної, інформаційної тощо. У зв'язку з цим перехід держав у відповідну крайню фазу протистояння, яка передбачає застосування зброї, в умовах сьогодення, пов'язується з можливістю застосування й інших засобів боротьби із супротивником. Тому не дивно, що за таких умов економіка стає одним з театрів протистояння між державами, які перебувають у стані війни. При цьому економічна війна може бути як передумовою збройного протистояння [1, с. 128], так і результатом його розвитку.

У контексті останнього з наведених співвідношень економічної війни зі збройним протистоянням у сучасній юридичній літературі відповідне термінологічне словосполучення вживається, зокрема для позначення тих економічних заходів, що вживались державами-учасниками Першої і Другої світових воєн по відношенню одна до одної паралельно із застосуванням військової сили, тобто як одного з елементів стратегії боротьби [2, с. 510, 512].

У контексті широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої 24 лютого 2022 року, питання використання засобів економічного впливу на державу-агресора паралельно зі збройним протистоянням йому, набуває особливої актуальності, зокрема з урахуванням міцності економічних зв'язків між сучасними державами, практикою застосування таких заходів, сформованою у ході світових воєн, а також зважаючи на рівень розвитку сучасних юридичних конструкцій, які забезпечують участь держави у майнових цивільних правовідносинах і водночас дуже часто використовуються нею для приховування справжніх публічноправових інтересів за приватноправовими мотивами її майнової участі у цивільному обороті.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблеми застосування цивільно-правового інструментарію у межах економічних заходів, що вживаються державами-учасниками війни по відношенню одна до одної досліджувались, зокрема такими вченими правниками як М. М. Агарков, Г. Н. Амфітеатров, М. Бломфілд, Р. М. Буксбаум, Я. А. Ганкович, А. М. Демчук, Д. В. Дождев, Н. Л. Дювернуа, Г. В. Єжова, Д. Л. Кагліоті, Е. Е. Кузьмін, Н. Малдер, В. І. Ольшанченко, В. Є. Рубаник, В. Н. Сатолін, О. В. Ткаля, Н. А. Фурсіна, В. Л. Яроцький та ін.

**Постановка завдання.** Мета статті полягає у розгляді практики ведення економічної війни у ході світових збройних протистоянь, а також визначенні характеру тих заходів, які вживає Україна під час збройної агресії Росії проти неї.

**Основний матеріал дослідження.** Напередодні Першої світової війни у другій половині XIX – на початку XX століття у світі чітко окреслилась тенденція до розмежування війни і майнових відносин. При цьому таке розмежування здійснювалось за двома напрямками: 1) виведення цивільного населення за межі права війни. Це передбачало з одного боку позбавлення приватних осіб права офіційно приймати участь у збройному конфлікті у специфічних формах, наприклад, у формі каперства (пункт 1 Паризької декларації 1856 року) [3], а з іншого боку – встановлення заборони для збройних сил держав-учасниць конфлікту завдавати немайнової або майнової шкоди цивільному населенню одна одної (статті 25, 46, 47 Додатку «Положення про закони і звичаї війни на суходолі» Конвенції IV про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року) [4]; 2) обмеження права конфіскації майна держави-супротивника. Паризька декларація 1856 року у пунктах 2 і 3 забороняла захоплення товарів супротивника на морі, крім військової контрабанди [3]. Водночас зазначеним вище Додатком до Гаазької Конвенції IV про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року встановлювалось право окупаційної армії заволодівати лише грошима, фондами та цінними паперами, які є виключно власністю держави, складами зброї, транспортними засобами, виробничими запасами та, загалом, всією рухомою власністю держави, що може бути використана для військових дій (стаття 53) [4].

Однак, з початком у 1914 році Першої світової війни відповідні положення були глибоко переосмислені зважаючи на реалії війни, яка, як стало зрозуміло вже через певний час після її початку, буде жорстокою і відзначатиметься великою кількістю жертв. Тому, як зазначають сучасні вчені, відповідні парадигми XIX століття, що спрямовувались на обмеження конфіскації майна держави-ворога, «не

вижили» під час Першої світової війни [2, с. 513]

Невідомо, хто першим ініціював застосування відповідних економічних заходів [5, с. 528], однак важливо, що цей процес характеризувався значною нерівністю, оскільки німецьких активів було заарештовано і конфісковано на суми, що в разі перевищували суми конфіскованих Німеччиною активів Союзників [2, с. 513–515].

Однією з важливих у всіх аспектах обставиною стало прийняття країнами систем загального права і їх колоніями законів воєнного періоду про торгівлю з ворогом, якими військово-політичному командуванню держав дозволялось забороняти здійснення будь-яких торговельних операцій з ворожими країнами протягом усього періоду війни. При цьому відповідні заборони встановлювались і для суб'єктів господарювання приватної форми власності шляхом складання «чорних списків» відповідних німецьких торговців і фірм. По суті, саме з цього розпочалась широкомасштабна економічна війна під час збройного протистояння [2, с. 509–510, 518–519].

Фактично, з погляду сучасності, це були перші санкційні заходи, яких вживали держави під час війни проти країни-ворога і її економіки.

Британська влада запровадила інституційну систему і створила юридичні механізми з «ліквідації» бізнесів на її території, які могли підтримувати державу-ворога, зокрема фінансовими транзакціями.

У Франції відповідні процеси проходили дещо повільніше. Держава йшла шляхом самостійного секвестрування до завершення війни (від лат. *sequestratio* – зберігання майна, здійснюване, як правило, третьою особою до завершення спору, щоб повернути його потім переможцю [6, с. 560–561]) і ліквідації компаній держави-ворога. При цьому такі заходи почали вживатись вже з початку війни і ще до прийняття спеціального законодавства. Французькими юристами такий крок було пояснено термінологічним словосполученням, яке можна перекласти українською як «економічне заручництво» [5, с. 531–533], тобто взяття в заручники економічної інфраструктури або економічних об'єктів.

Економічні та юридичні заходи вживала і Німеччина. Законом від 4 серпня 1914 року осіб французької національності, а також юридичних осіб, які були зареєстровані за межами Німецької імперії, було позбавлено права доступу до німецького судочинства. Крім того, спочатку було посилено контроль над діяльністю підприємств, що належали «ворогу» або контролювались ним, а згодом встановлено примусову адміністрацію британських, французьких і російських підприємств на території Німецької імперії.

При цьому, якщо політика Британії в цьому питанні була проактивною, то політика Німеччини переважно реактивною, адже національним інтересам останньої відповідало ігнорування проблеми майна Союзників, якого на території Німецької імперії було набагато менше, ніж майна Німецької імперії за кордоном.

На Паризькій конференції 1916 року Союзниками було ухвалено рішення застосувати весь комплекс економічних заходів проти супротивників. Після цього в Британії, Франції, Росії та Італії було значно збільшено кількість підприємств, що вносились до «чорних списків», а також відбулось зростання обсягів майна, що вилучалось і кількості підприємств, що ліквідовувались [5, с. 532–533].

Із завершенням Першої світової війни під час обговорення умов Версальського мирного договору було узгоджено зарахувати все конфісковане і секвестроване Союзниками майно Німеччини і її громадян у майбутні платежі за репараціями [2, с. 519–520]. При цьому, як зазначають сучасники, Версальський мирний договір 1919 року визначив певний стандарт у питанні регулювання відносин власності під час війни [5, с. 539], що підтвердилось застосуванням відповідної концепції і під час Другої світової війни.

При цьому, наприклад, однією з рис територіальних захоплень, здійснених нацистською Німеччиною, було узгодження діяльності економіки захоплених держав з економічними планами Німеччини. Як зазначає Х. Клеман, захоплювати робітників, матеріали та обладнання було відносно легко, однак водночас це руйнувало економіку окупованих територій. Але в основі цього лежало «полювання за робочою силою» [7, с. 73].

Такий підхід закономірно призвів до системних порушень цивільних прав населення. Незважаючи на те що під час німецької окупації на Францію було покладено окупаційні платежі, розмір яких у проміжок між 1940 і 1943 роками виріс з 20% до 50% ВВП країни, французькі громадяни вивозились на примусові роботи на промислових об'єктах у Німеччині. До кінця 1943 року кількість військовополонених і цивільних працівників у Німеччині дорівнювала 1,4 млн осіб [8, с. 295–296]. Багато в чому за рахунок захопленого і конфіскованого обладнання Третій Рейх збільшив свій станковий парк з 1,7 млн одиниць у 1940 році до 2,1 млн одиниць у 1944 році [9, с. 205].

Таким чином за результатами Першої і Другої світової воєн остаточно сформувались три основні моделі відношення до майна супротивника в умовах війни, що отримують закріплення в ході комплексного регулювання, зокрема приватних відносин, положеннями національного законодавства у відповідний особливий період, а саме: континентальна, французька і англосаксонська.

Континентальний підхід можна назвати обмеженим [2, с. 510] у тому розумінні, що він переважно характеризується або повною відмовою від юридичного впливу на майнові відносини за участю супротивника та його резидентів, або передбачає дуже обмежений, фрагментарний і вибірко-вий вплив на такі відносини. В основу цього підходу покладено концептуальне положення відповідно до якого війна є конфронтацією між державами, а не між індивідами, які стають ворогами лише в силу обставин [5, с. 525].

Французьку модель можна назвати певною мірою стриманою, але охарактеризувати її як обмежену в аспекті якісних характеристик можна лише відносно певного темпорального діапазону. Вона переважно передбачає секвестрування майна супротивника і його резидентів на період воєнних дій, однак водночас і можливість конфіскації відповідного майна після перемоги [2, с. 510].

Англосаксонська модель базується на концептуальному положенні, згідно з яким війна між націями одночасно є і війною між їх громадянами [5, с. 525–526]. Ця модель передбачає не лише здійснення арешту майна ворожої держави і її резидентів-приватних осіб, однак також і безпосередню конфіскацію цього майна вже під час війни, а не після її завершення. Процес поширення у світі цієї юридичної моделі для вирішення проблеми майна держави-супротивника під час війни отримав у юридичній літературі назву «англосаксонізація» міжнародного права [2, с. 510, 528].

В аспекті викладеного вище, здійснені українським законодавцем кроки щодо вирішення відповідного майнового питання фактично відповідають англосаксонському підходу, однак з урахуванням сучасних стандартів забезпечення прав людини.

Майже одразу після початку Російською Федерацією широкомасштабної збройної агресії проти України, 3 березня 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів», положення якого визначають принципи примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів, а також правовий режим майна після його вилучення.

Зокрема, стаття 2 Закону встановлює два визначальні правила вилучення, а саме: 1) воно здійснюється з мотивів

супільної необхідності (включаючи випадки, за яких це настійно вимагається військовою необхідністю) та ґрунтується на принципах законності, прозорості, об'єктивності, відповідності меті, стратегічної важливості та ефективності; 2) воно здійснюється без будь-якої компенсації (відшкодування) їх вартості, враховуючи повномасштабну агресивну війну, яку Російська Федерація розв'язала і веде проти України та Українського народу.

Об'єктами вилучення виступає майно Російської Федерації або майно її резидентів засновником (учасником, акціонером) або бенефіціаром яких прямо або опосередковано є Російська Федерація (стаття 1).

Важливим положенням Закону, яке торкається глибокої концептуальної проблеми переважно мирного часу і яка безпосередньо стосується «економічної війни» виступає частина третя статті 4, якою встановлюється, що винесення судом рішень про забезпечення позову не зупиняє дії рішення органу державної влади, пов'язаного з примусовим вилученням в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів, та не є підставою для зупинення процесу реєстрації речових прав (частина третя статті 4) [10]. Важливість цієї норми полягає у тому, що вона стосується питання судового імунітету Росії і, як вбачається з контексту, орієнтується на його подолання. Це водночас пов'язується з необхідністю вирішення питання судового імунітету на рівні судової практики, тобто у контексті правозастосування.

У цілому, як зазначає Д. Кагліоті, характеризуючи етап секвестрування і ліквідації бізнесів і приватних володінь під час Першої світової війни, вони здійснювалися, зокрема для компенсації і матеріального забезпечення громадян цих держав за жертви, понесені під час війни [5, с. 524].

Водночас у сучасних умовах шлях секвеструвань і конфіскацій зіштовхується із досить розвиненими цивільно-правовими уявленнями про розмежування приватної власності, а також власності держави.

Цивільно-правові механізми фрагментації власності, а також такі концепції як «корпоративна вуаль» можуть використовуватись державою-агресором для утримання економічної міцності безпосередньо під час війни. Адже, якщо, наприклад, власником російського банку ПАТ «Промсвязбанк» є держава Росія, яка здійснює свої права відносно нього через установу «Росмайно», і при цьому банк повністю обслуговує військово-промисловий комплекс армії Росії, то чи повинно означати це, що цивільно-правове розмежування засновника/учасника господарського товариства і власне такого товариства як самостійних суб'єктів приватних відносин унеможливує звернення стягнення на майно банку і застосування санкцій до банку за агресивні військові дії держави?

При позитивній відповіді на це питання необхідно визнати, що за таких умов Російська Федерація є безпосереднім власником переважно військової техніки, земель і окремого рухомого і нерухомого майна, закріпленого на праві оперативного управління за відповідними органами державної влади. При цьому більшість цього майна перебуває на території Росії і для отримання можливості звернення стягнення на нього необхідно окупувати відповідну частину території Росії. Більшість майна, що перебуває у власності державних корпорацій, у такому разі є «недо-торканим» для звернення стягнення.

Очевидно, що у такому разі Російська Федерація використовує загальні положення про право власності і концепції розмежування власності засновника/учасника господарського товариства і власності такого товариства для того, щоб уникати майнової відповідальності за збройну агресію.

**Висновки і перспективи подальших досліджень.** Підсумуючи розгляд піднятої проблеми, слід визнати, що звернення стягнення на майно країни-агресора, яке

перебуває на території держави, проти якої здійснюється така агресія, тобто так звані «конфіскація» або «ліквідація», що позначають один і той самий процес, проте термінологією, що поширювалась у різні історичні періоди [5, с. 527], має декілька позитивних сторін. У випадку перемоги у війні відповідна держава може зарахувати вартість цього майна у суму репарацій, що підлягають сплаті [2, с. 519], а у випадку поразки – муситиме повернути відповідну суму чи майно, якщо воно збережеться в натурі. Однак, важливо, що незалежно від кінцевого результату відповідне майно може бути використане для здійснення матеріальних компенсацій потерпілим від військової агресії за принципом «тут і зараз», не чекаючи завершення війни. При цьому, якщо відповідне майно є рухомим і таким, що визначене родовими ознаками, навіть у випадку поразки у війні держави, яка здійснила відшкодування, у держави-агресора існуватиме справжня юридична проблема, пов'язана з поверненням відповідних майнових благ, зокрема самою юридичною можливістю здійснення цього.

Крім того, відповідні кошти можуть піти на вирішення оперативних майнових питань задля матеріально-технічного забезпечення військ під час війни.

Практика репарацій є певною мірою зручною, оскільки, як правило, дозволяє забезпечити відшкодування шкоди практично «одним махом», оскільки спрощує

відповідну процедуру. Однак на тлі принципу державного імунітету вона пов'язується з певними недоліками, а тому у значній мірі програє приватноправовим механізмам відшкодування, які в умовах застосування секвестрування і конфіскації, можуть функціонувати досить ефективно. Зокрема, зосереджуючи увагу на загальному обсязі відшкодування, яке буде зроблено потім, тобто після перемоги у війні, практика репарацій: 1) віддаляє фізичних і юридичних осіб, потерпілих від агресії, від можливості отримання коштів безпосередньо від держави-агресора; 2) уповільнює розвиток оперативних цивільно-правових засобів захисту суб'єктивних цивільних прав таких осіб; 3) ставить можливість отримання цивільно-правового відшкодування у залежність від перемоги. Поразка у війні означала малоімовірність отримання відшкодування; 4) визначає необхідність структурного узгодження цивільно-правових механізмів захисту прав осіб, постраждалих від збройної агресії, з юридичними механізмами репараційних міждержавних відшкодувань

У зв'язку з цим у цьому плані цивільне право пропонує набагато оперативніші, ефективніші й гнучкіші юридичні механізми конфіскації майна країни-агресора і конвертації відповідних майнових благ у суспільних добробут вже в ході війни, ніж положення міжнародного права. Це ж визначає високу інструментальну цінність цивільного права не лише у мирний час, проте також і під час війни.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Сірий С. Сутність понять «локальна війна» і «воєнний конфлікт» та їх типологія. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. С. 124–134.
2. Mulder N. 'A Retrograde Tendency': The Expropriation of German Property in the Versailles Treaty. *Journal of the History of International Law*. 2020. Vol. 22. P. 507–535.
3. Laws of War : Declaration of Paris; April 16, 1856. URL: [https://avalon.law.yale.edu/19th\\_century/decparis.asp](https://avalon.law.yale.edu/19th_century/decparis.asp) (access date: 10.05.2022).
4. Конвенція IV про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі (Гаага, 18 жовтня 1907 року). URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_222#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text) (дата звернення: 17.01.2022).
5. Caglioti D. L. Property Right in Time of War: Sequestration and Liquidation of Enemy Alien's Assets in Western Europe during the First World War. *Journal of Modern European History*. 2014. Vol. 12, No. 4. P. 523–545.
6. Дождев Д. В. Римское частное право: учебник для вузов / под общ. ред. акад. РАН, д.ю.н., проф. В. С. Нерсесянца. 2-е изд., изм. и доп. М.: Норма, 2006. 784 с.
7. Klemann H. Exploitation and destruction in Nazi-occupied Europe. *The economics of the Second World War: seventy-five years on*. London, UK: CEPR Press, 2020. P. 73–80.
8. Occhino F., Oosterlinck K., White E. N. How Occupied France Financed Its Own Exploitation in World War II. *The American Economic Review*. 2007. Vol. 97, No. 2, P. 295–299.
9. Ежова Г. В. К вопросу о возмещении ущерба, причиненного СССР в Великой отечественной войне. *Управленч. консультативное*. 2012. № 2. С. 203–209.
10. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів: Закон України від 03.03.2022 р. № 2116-IX. *Офіц. вісн. України*. 2022. № 33. Ст. 1720 (зі змінами).